

Валерій О. Глушков*

ФЕНОМЕН «АВТАРКІЇ ВЕЛИКИХ ПРОСТОРІВ» ФРІДРІХА ЛІСТА ТА УКРАЇНА

У статті досліджено економічні моделі «м'якої» автаркії з політикою економічного протекціонізму, у зв'язку з необхідністю розробки та реалізації якісно нових пріоритетів економічної стратегії України, направлених на забезпечення національної безпеки, зокрема шляхом консервування структурних диспропорцій та стагнації національної економіки.

Ключові слова: національна безпека, автаркія, економічний націоналізм, Фрідріх Ліст, економічний розвиток, політичне управління.

Літ. 11.

DOI 10.32752/1993-6788-2019-1-222-24-30

Валерий А. Глушков

ФЕНОМЕН «АВТАРКИИ БОЛЬШИХ ПРОСТРАНСТВ» ФРИДРИХА ЛИСТА И УКРАИНЫ

В статье исследованы экономические модели «мягкой» автаркии с политикой экономического протекционизма, в связи с необходимостью разработки и реализации качественно новых приоритетов экономической стратегии Украины, направленных на обеспечение национальной безопасности, в частности путем консервирования структурных диспропорций и стагнации национальной экономики.

Ключевые слова: национальная безопасность, автаркия, экономический национализм, Фридрих Лист, экономическое развитие, политическое управление.

Valery A. Glushkov

THE PHENOMENON OF "AUTARKY OF LARGE SPACES" FRIEDRICH LISZT AND UKRAINE

The article is devoted to the study of the economic model of "soft" autarky with the policy of economic protectionism, in connection with the need to develop and implement qualitatively new priorities of Ukraine's economic strategy aimed at national security, in particular by preserving structural imbalances and stagnation of the national economy.

Keywords: national security, autarky, economic nationalism, Friedrich Liszt, economic development, political management.

Peer-reviewed, approved and placed: 02.12.2019.

Постановка проблеми. Будь-яка суверенна держава пов'язана з усіма рівнями загроз безпеці – міжнародній, регіональній, державній, а також з усіма її проявами – політичними, економічними, соціальними, воєнними, екологічними та іншими. Україна як одна з найбільших держав Європи (з територією у 603,7 тис. кв. км та населенням у 49,75 млн. чол.) [1, с. 89] не є винятком, тим більше, що вона існує у взаємозалежному та взаємодоповнюючому світі, де все яскравіше проявляється домінанта міжнародного співробітництва, інтеграції господарської діяльності, економічної та соціальної політики. Це ще раз вимагає посиленої уваги до проблеми економічної безпеки.

Ситуація в економіці України характеризується затяжним характером трансформаційного процесу, який в ній відбувається, відсутністю помітних позитивних зрушень (незважаючи на досягнення та тривале утримання зовнішніх ознак макроекономічної стабілізації), посиленням експортної експансії з боку іноземних

---

¹ National Academy of Management, Kyiv. Ukraine.

суб'єктів підприємницької діяльності на тлі погіршення становища нацвиробника, значними обсягами і масштабами «тонізації економіки». Це все є наслідком державної економічної політики в Україні, яка не підпорядкована єдиній стратегії державотворення, має, здебільшого декларативний характер, не спрямована на безпосередню реалізацію національних інтересів у сфері економіки.

Тому, як бачимо, виклики часу обумовлюють необхідність розробки та реалізації якісно нових пріоритетів економічної стратегії держави на основі науково-обґрунтованих економіко-правових теорій. З нашої точки зору, ефективною стратегією нового етапу економічних реформ, яка має стати альтернативою сучасній економічній політиці, що призводить до консервування структурних диспропорцій та стагнації національної економіки, може бути лише економічна модель «м'якої» автаркії з політикою економічного протекціонізму, дослідження якої і сформувало мету даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема автаркії, закритих економічних систем розглядалася російськими дослідниками О.Г. Дугінім, Є.А. Єрохіною. Проблеми політики протекціонізму як складової економічної безпеки України були розглянуті І.Ф. Біньком, Я.Б. Базилюком, С.О. Коваленком, А.Я. Жалілом, А.Ю. Сменковським, окремі питання – Н.М. Тарасенко, О.В. Мартинюк, В.К. Сіделком, Ю.Д. Білик, Н.В. Фомічовою [2-11].

Метою дослідження є: проаналізувати економічну модель основоположника автаркії Фрідріха Ліста. Окреслити складові економічної моделі «м'якої» автаркії з політикою економічного протекціонізму як частини політики економічної безпеки України. Визначити умови застосування даної теорії на території України.

Основні результати дослідження. Чому ж дана економічна модель не фігурувала під час вибору Україною подальшого шляху економічного розвитку після розвалу СРСР та отримання незалежності? Звичайно на це є пояснення, але не переконливі. З одного боку, це було наслідком некомпетентності нашої економічної науки, що не зуміла ні захистити марксистський підхід, ні об'єктивно викласти весь спектр існуючих економічних вчень для того, щоб суспільство змогло свідомо й обґрунтовано зробити свій історичний вибір. З іншого боку, не можна пропустити поза увагою згадану й ефективну діяльність Заходу, який приклав всі зусилля, щоб відвернути суспільну увагу від справжнього формування проблеми, що ефективно постала. Якби то не було, невігластво в сполученні з відвертою ідеологічною диверсією сприяли тому, що країна була поставлена перед вибором: соціалістична, планова економіка (марксизм) чи ринкова модель лібералізму, Карл Маркс чи Адам Сміт.

Третє виключалося. Цей принцип виключеного третього виявився для України фатальним. І саме тут варто шукати корінь нашої національної і державної катастрофи. Адже економічні перетворення в Україні почалися з того, що реформатори від «зверхцентралізації» перейшли до «зверхлібералізації».

То що ж це за альтернативна економічна модель, яка мала бути обрана Україною, поряд з двома магістральними економічними теоріями?

Насправді автаркія (від грец. autarkia – «самодостатність») – в економічній теорії мислимий господарський устрій країни, яка може самостійно існувати незалежно від іноземного ввозу і вивозу, а огляду на її розміщення на території, яка багата природними ресурсами (достатньо родюча земля, мінеральні багатства і ін.) [2, с. 306].

І саме економічна модель автаркії з політикою економічного протекціонізму знайшла своє класичне втілення в роботах Фрідріха Ліста, який логічно бездоганно

розбив ліберальну тезу (відкритість – це добро, а ізоляція – зло) серією аргументів настільки беззаперечних, що вони і на сьогодні зберігають свою силу та дієвість. Паралельно Лісту аналогічну парадигму розвивав інший титан економічної думки – Сісмонді. Ліст і Сісмонді сформулювали основні положення «залежної економіки», розглянутої к одного з вимірів соціально-географічної реальності.

Варто наголосити на тому, що доктрина Ліста не була специфічно німецькою, корисною лише для «домашнього ужитку». Як зауважив Франц Шнабель: «Будь-який народ, котрий хоче досягти економічної незалежності, може спиратися на цю теорію» [3]. Видатний дослідник творчості Ліста Едгар Салін також підкреслював цю універсальність і життєздатність його ідей, охарактеризувавши значення і масштаб Ліста: «Не було такого вченого, політика чи економіста, за винятком Токвіля і Маркса, який мав би таке блискуче і точне «проникнення у майбутнє», фактично – в наше сучасне життя. Будь-хто, кому доведеться писати про розвиток відсталих країн, має спочатку пройти курс навчання у цього великого засновника теорії і політики розвитку» [4].

Ліст був німцем за походженням і лібералом за переконаннями. Довгий час проживши в США, він спостерігав бурхливе зростання капіталістичних ринкових відносин у цій країні на зорі її розвитку. Саме в період перебування Ліста в Америці президент Монро сформулював знамениту доктрину «Америка для американців». Це було не просто націоналістичне твердження, спрямоване на активну і свідому протидію проведенню Європою самостійної політики на американському континенті. Мова йшла також про стратегічне і економічне об'єднання обох Америк під егідою США і перетворенні цілого конгломерату держав у єдину геополітичну систему. З доктрини Монро і почався шлях США на досягнення світового панування. Треба віддати належне Фрідріху Лісту – він зміг оцінити геополітичну ідею Монро по заслугі вже в самому зародковому її виді. Американський досвід дуже сильно вплинув на погляди Ліста, особливо коли він знову повернувся на Батьківщину, у Німеччину.

Вчення Ліста одержало назву «економічного націоналізму». Цікаво, що і Ратенау, автор німецького «економічного чуда», і Вітте, і Ленін, і навіть Кейнс (теорія «економічної ізоляції») формулювали свої економічні принципи, виходячи з доктрин Фрідріха Ліста, хоча при цьому використовувалася мова більш близька до чисто капіталістичної чи комуністичної лексики.

То в чому ж полягали основні позиції теорії Ліста?

1. Він зосередив увагу на нації як головному об'єкті політичної економії, яку проголосив «вічною» у просторі й часі спільнотою [5, с. 314].

2. Сформулював одну із позицій «теорії нерівномірного розвитку», яка стала надбанням уже двадцятого століття. «Я чітко зрозумів, – писав він, – що вільна конкуренція між двома високоцивілізованими націями може бути взаємно корисною лише тоді, коли вони перебувають приблизно на однаковому рівні промислового розвитку, і що будь-яка нація, яка на своє нещастя відстає від інших в промисловості, комерції і судноплаванні, але яка має інтелектуальні й матеріальні можливості для розвитку цих галузей, повинна перш за все нарощувати власні особисті сили, щоб бути готовою до конкуренції з розвинутішими націями» [6].

3. Сформулював власну теорію стадій розвитку націй. Згідно з цією теорією, усі нації, які прагнуть вижити як окремі спільноти, проходять такі стадії розвитку: «первісне рабство», стадія випасання худоби, аграрна, аграрно-промислова, аграрно-промислова-комерційна (торговельна) [6, с. 177].

4. Центральним пунктом у системі аргументів Ліста виступали взаємодія, співвідношення між економічним розвитком і політичним управлінням. Ліст вважав політику і могутність держави справами економічного порядку та висунув ідею про вищість політики на економікою.

5. Теорія Ліста має ще один важливий аспект – рівне співіснування фінансової і виробничої сфер. Він не надав перевагу жодній, як це зокрема, проявлялося при ранньому капіталізмі і соціалізмі радянського типу, коли домінувало виробництво, а фінансовій системі відводилася другорядна, підлегла роль, або при розвинутому капіталізмі, де перевага надається фінансовому капіталу, а виробництво у свою чергу, перетворюється у другорядний момент. У наведених випадках обидва фактори втрачають зв'язок з цінностями, що призводить, відповідно, до політичного чи економічного насильства. Така модель дозволяє нації не залежати в стратегічних галузях від інших держав і економічних систем, але в той же час позбавляє трудовий процес примусового характеру і пов'язує його з матеріальним еквівалентом.

6. Побудовані Лістом рівні економічні ієрархії (які умовно можна назвати приватний, колективний чи корпоративний, державний) відповідно співвідносяться за масштабами з інтересами приватної особи (індивідуума), колективу, держави. Межею віднесення того чи іншого виду господарської діяльності, форми виробництва до відання (управління) даного рівня виступає фактор суперечності даних інтересів різних суб'єктів.

7. Ліст відкрив найважливішу закономірність, що поєднує принцип державності з принципом вільного ринку. Проаналізувавши практичне застосування ліберальної теорії на практиці, Ліст відкрив наступний закон: «Повсюдне і тотальне встановлення принципу вільної торгівлі, максимальне зниження мит і сприяння граничній ринковій лібералізації на практиці підсилює те суспільство, що давно і успішно йде по ринковому шляху, але при цьому послаблює, економічно і політично підриває те суспільство, що мало іншу господарську історію вступає в ринкові відносини з іншими більш розвинутими країнами тоді, коли внутрішній ринок знаходиться ще в зародковому стані» [6, с. 299-300]. Ліст запропонував порушувати питання в такий спосіб: ми не повинні вирішувати «ринок чи не ринок», «свобода торгівлі чи не свобода торгівлі».

Ліст дав відповідь на запитання. Цією відповіддю стала його знаменита теорія «автаркія великих просторів». Ліст цілком справедливо врахував, що для успішного розвитку господарства, держава і нація повинні володіти максимально великими територіями, об'єднаними загальною економічною структурою.

В основу «теорії великих просторів» Ліст поклав політику протекціонізму.

На протигагу твердженням представників школи Сміта, Ліст доводив, що менш розвинена нація ніколи не досягне «досконалого рівня розвитку власного промислового виробництва і відповідного рівня національної незалежності без протекційних мит» [6, с. 316].

Ліст не виступав проти іноземної конкуренції. Взагалі, торговельні обмеження мали сенс тільки тоді, коли вже були у наявності необхідні для розвитку національної промисловості умови й засоби. До того ж протекціоністські заходи не стосувалися всіх без винятку галузей промисловості. Отже, Ліст вважав, що «протекціонізм сприяє збагаченню нації тільки тоді, коли він відповідає ступеню її промислового розвитку. Всяке надуживання протекціоністськими заходами є згубним: досягнути найкращого рівня промислової могутності нації можуть лише поступово» [6, с. 234].

Разом з тим, вказує Гозеліц, Ліст виступав за вільну конкуренцію всередині країни, оскільки вона, на його думку, «сприяла оптимальному розподілові ресурсів, а звідси...і максимальній стимуляції виробничих сил» [8, с. 196].

Поступово ідеї Ліста, а також його учнів завойовували прихильників у багатьох країнах Європи, – характерно, що спочатку в Німеччині і Польщі, а згодом на землях Австрійської імперії й на Балканах, у країнах Східної Європи.

З'ясувалося, що програма Ліста може бути придатною для будь-якої нації, незалежно від того, яким критеріям чи вимогам даної програми ця нація відповідає. Словами Яворського: «Тактика національного бойкоту й національної організації взаємодопомоги в багатонаціональних економічних системах виконували такі ж функції, як протекціоністські митні бар'єри в самостійних національних державах» [10, с. 184-204].

Повертаємося до нашої країни. Світовий процес глобалізації та відкритість економіки не є підставами для нехтування економічними інтересами Української держави. Фінансові організації й іноземні торговельні партнери нав'язують їй такий безпрецедентно лібералізований режим зовнішньої торгівлі, який в умовах кризи внутрішнього ринку відкладає на невизначений термін повноцінну участь країн у європейському і світовому поділі праці. Але вихід є. Він полягає в моделі «м'якої» автаркії з політикою економічного протекціонізму. Чому наголос робиться саме на «м'якій» її формі? Будь-яка «розумна» економічна теорія не заперечує, що самодостатня економіка можлива. Але повна автаркія неможлива практично. Найнеприємніше – у її умовах підвищується витрата ресурсів через дрібносерійне виробництво. Вигідно було би виміняти невелику партію чогось «у них» на частину великої серії, виробленої «у нас». До того ж сучасні кошти вимагають технічного прогресу, який при повній ізоляції утруднюється. Так що, хоча жити при автаркії можна, але сучасне суспільство занадто пов'язане з міжнародною торгівлею, і зовнішня торгівля все-таки бажана. Але при певних умовах: – продукція повинна купуватися та, яка виготовляється «у нас» з надзвичайно великими втратами, а продаватися – навпаки; – обмін не поновлюваними ресурсами повинен відбуватися лише на не поновлювані; – торгівля продовольчими товарами відбувається на рівні надлишкової продукції; – капітал залишається в країні (цього можна досягти, зокрема, штучно завищеною ціною долара при забороні вивозу валюти за кордон).

Саме такий варіант є єдиною альтернативою в нинішній Україні.

Метою застосування даної моделі є:

В економічній сфері: – сприяти захисту та стимулюванню суб'єктів національної економіки; – забезпечення економічного зростання; – досягнення ефективної, конкурентоздатної та стабільної економіки.

У соціальній сфері: – покращення добробуту громадян.

У суспільній сфері: – консолідація і розвиток нації.

Реалізація даного проекту для України в рамках забезпечення економічної безпеки в найзагальнішому вигляді зводиться до наступних магістральних кроків: – запровадження в економіці мобілізаційного режиму; – проголошення в країні серед представників політичних і економічних сил суспільного, соціально-політичного життя курсу на об'єднання (хоча б на тимчасове) для цілеспрямованого впровадження даного економічного історичного шляху; – проведення широкої кампанії по пробудженню творчих авторських енергій в народних масах, що перебувають в даний час у стані депресії і апатії; – запровадження господарської моделі, побудованої на регіональних, обласних

засадах. Основною в ній повинне виступати існування самодостатнього, самозабезпечуючого регіону (області) хоча б в нагальних потребах жителів (зокрема, житло, продукти харчування, одяг, здоров'я), його незалежності від пріоритетності розвитку в даній області чи стратегічній галузі.

Запровадження політики економічного протекціонізму, яка полягає в таких засадах: – забезпечити державний захист нацвиробників, який повинен полягати не в створенні для них «теплічних» умов, а забезпеченні необхідних можливостей для підприємницької, комерційної господарської діяльності та рівноправної конкуренції; – переорієнтацію економіки на внутрішні джерела фінансування, зокрема, залучення коштів банківських системи, де за оцінками експертів утворилася надлишкова ліквідність. Що, в свою чергу, сприятиме технологічній реконструкції виробництва; інноваційному зростанню тощо; – поєднання в структурі виробництва народногосподарських комплексів та підприємств малого бізнесу, тому що кожний з них виконує властиві специфічні лише йому функції.

Переглянути експортно-імпорتنу діяльність країни. Пріоритетом у розвитку експортного потенціалу мають стати наявні передові технології, які володіють високим експортним потенціалом, зокрема: космічне ракетобудування та космічні послуги, літакобудування, порошкова металургія, виробництво надтвердих матеріалів тощо; виконання бюджету повинно бути реальним та реалізованим зобов'язанням перед господарюючими об'єктами та населенням;

Забезпечити використання на повну потужність факторних переваг України, серед яких основними є географічне положення (що сприяє розширенню міжнародних транспортно-експедиторських послуг під час транзитних перевезень автомобільним, залізничним, повітряним, водним і трубопровідним транспортом), наявність родючих сільськогосподарських угідь (за умов реформування сільського господарства), висококваліфікована робоча сила, значний науковий потенціал, розвинена виробнича інфраструктура;

Обов'язково враховувати особливості політичного та соціально-економічного життя України. Зокрема, найхарактернішою з них є відсутність інвестицій.

Впровадження даної моделі повинно супроводжуватися:

Необхідним нормативно-правовим інструментарієм, враховуючи створення нових законодавчих актів, так і внесення до вже існуючих змін для усунення невідповідності, протиріч;

Врахування існуючих національних економічних інтересів України;

Створення відповідних механізмів реалізації;

Прогнозування наслідків «агресії» з боку інших країн, тиску міжнародних організацій та по можливості їх пом'якшення.

Щоб досягти високого ступеня економічної безпеки, яка, як відомо виступає основою всіх інших безпек, запропонована модель повинна розглядатись об'єктивно з урахуванням її сильних і слабких сторін.

Запропонована економічна модель може бути реалізована, власне, не в одній країні, а в об'єднанні декількох. Таким об'єднанням, наприклад, може виступати проголошений економічний союз чотирьох держав України, Росії, Білорусії та Казахстану. Заходи по втіленню даної конструкції залишаються ті ж самі, тільки стосуватимуться всього союзу з урахуванням особливостей держав, що до нього ввійдуть (особливості України наведені). Крім цього необхідно додати такий захід, як вільне просування товарів об'єднаних держав в межах кордону даного об'єднання з уведенням пільг на мита чи взагалі скасуванні мит.

Висновки. Таким чином, використання моделі «м'якої» автаркії з політикою економічного протекціонізму як основи економічної моделі автаркії, дало б можливість протистояти одночасно і нестримному лібералізму і реставраційним проектам неокомуністів, що не бажають серйозно коректувати догми, які застаріли і виявилися неефективними, та досягнути необхідного рівня економічної безпеки. Уже сам факт висування теорії Ліста у контексті нинішньої економічної ситуації в Україні був би великим досягненням, тому що тут можна знайти відповіді на найбільш пекучі питання і одночасно покінчити з тупиковим дуалізмом «реформаторів і антиреформаторів». Більш того, позитивні сторони ліберальних перетворень, що залишилися ще від соціалізму, могли б бути прекрасно задіяні в цей економічний проект. Але все це дасть позитивний ефект тільки в контексті усвідомленого і теоретично опрацьованого доктринального корпусу, а не як прагматичні ходи, що здійснюються від випадку до випадку. Даний проект повинен мати своє однозначне політичне вираження. Будь-який інерціальний централізм, прагматизм і компроміс будуть свідомо приречені на поразку.

1. Держкомстат України. Прогноз: Квартальні передбачення. – квітень 1999.
2. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. О.Д. Шмидт. – М.: «Акционерное общество «Советская энциклопедия». – 832 с.
3. Schnbel Franz. Deutsche Geschichte in neunzehnten Jahrhundert Erfahrungswissen – schaften und Technik. – Freiburg. 1954. – Vol. 3.
4. Salin Edgar. Ein Nachwort zur List-Ausgabe als Vorwort fur kunftige List-Lesr// Mitteilungen der Friedrich List Gesellschaft 3. – 1962. No. 11|12 (December 31, 1962). – P. 345-348.
5. Die Staatskunde und Staatspraxis Wuttemberg im Grundriss // List Schriften Reden Briefe. – Vol.1.
6. List Friedrich. The National System of Political Economy (tr. Sampson S. Lloyd). (A. reprint of the 1885 edition). – New York: August M. Kelley, 1966.
7. Сталін Й.В. Твори: 1921 – 1923 pp.: Переклад з рос. Вид. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1948. – Т.5.
8. Hoeselitz Bert F. Theories of Stages of Economic Growth. In Theories of Economic Growth. Edited by Bert F. Hoeselitz. – New York: The Free Press, 1960.
9. Мониторинг недели// Экономика: тенденции недели. – 1999. № 30.
10. Jaworski Rudolf. Nationalismus und Цkonomie als Problem der Geschichte Ostmitteleuropas im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts// Geschichte und Gesellschaft 8. – 1982. No2.
11. Ralf Dahrendorf. Society and Democracy in Germany. Garden City, NY: Doubleday, 1969.

-
1. Derzhkomstat Ukrainy. Prohnoz: Kwartalni peredbachennia. – kviten 1999.
  2. Bolshaia sovetskaia entsyklopedyia / Hl. red. O.D. Shmydt. – M.: «Aktsonernoe obshchestvo «Sovetskaia entsyklopedyia». – 832 s.
  3. Schnbel Franz. Deutsche Geschichte in neunzehnten Jahrhundert Erfahrungswissen – schaften und Technik. – Freiburg. 1954. – Vol. 3.
  4. Salin Edgar. Ein Nachwort zur List-Ausgabe als Vorwort fur kunftige List-Lesr// Mitteilungen der Friedrich List Gesellschaft 3. – 1962. No. 11|12 (December 31, 1962). – P. 345-348.
  5. Die Staatskunde und Staatspraxis Wuttemberg im Grundriss // List Schriften Reden Briefe. – Vol.1.
  6. List Friedrich. The National System of Political Economy (tr. Sampson S. Lloyd). (A. reprint of the 1885 edition). – New York: August M. Kelley, 1966.
  7. Stalin Y.V. Tvory: 1921 – 1923 rr.: Pereklad z ros. Vyd. – K.: Ukrainske vydavnytstvo politychnoi literatury, 1948. – T.5.
  8. Hoeselitz Bert F. Theories of Stages of Economic Growth. In Theories of Economic Growth. Edited by Bert F. Hoeselitz. – New York: The Free Press, 1960.
  9. Monytorynh nedely// Ekonomyka: tendentsy nedely. – 1999. № 30.
  10. Jaworski Rudolf. Nationalismus und Tsconomie als Problem der Geschichte Ostmitteleuropas im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts// Geschichte und Gesellschaft 8. – 1982. No2.
  11. Ralf Dahrendorf. Society and Democracy in Germany. Garden City, NY: Doubleday, 1969.